

АННА ГАЛИНА ГОРБАЧ

ОСОБЛИВОСТІ ЕПЧНОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ

Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі
Записки НТШ т. CLXIX

Париж-Мюнхен 1960

ОСОБЛИВОСТІ ЕПІЧНОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ

Дума, героїчний епос доби козаччини, різничається від російських билин та від героїчного епосу південних слов'ян перш за все своїм елегійно-ліричним тоном. Цей елемент у неї спільній із похоронними голосіннями, і тут можна погоджуватися з думкою Ф. Колесси, що козацька дума розвинулася з похоронних голосінь.¹⁾ Найбільше спільногого з голосінням виявляють «невольницькі плачі» — найдавніший прошарок думи. Розповідний елемент у думі сильнішає щолиш з часом, у ході її зростання, а сама вона поступово залишає свої ліричні особливості — щобільше, вона стає реалістичною, щоб у своїй останній фазі розвинутися в сатири. Такий розвиток можна спостерігати й на закінченнях окремих дум: найдавніші думи («невольницькі плачі») всі мають трагічне закінчення; а що певніші стосунки запановують у козацькому світі, то життерадіснішою стає дума. Порівняно з героїчним епосом південних слов'ян та росіян дума не набула свого незмінного обличчя: вона була жанром, який ще розвивався, як епічна пісня вона ще може й не досягти вершка свого розвитку, як уже стало занепадати її життєве підґрунтя, середовище, яке її породило, — козацький світ. Найстаріші бо думи постали з початком 16 ст., наймолодші ж у 2 половині 17 ст.

Як паросток української поезії, зокрема, як своєрідне продовження чи то особливий вицвіт похоронного голосіння — дума розвинула, поруч тих характеристичних рис, які її в'яжуть із цим родом народної поезії (про них далі), ще й свої власні епічно-стильні особливості, які надають їй характеру героїчного епосу, а звідси й дозволяють ставити її поруч російської билини чи сербо-хорватської «лицарської пісні» (юначка песма). Саме на тих «епічних» засобах стилю, іх аналізі й функції в думах хочемо спинитися; йдеться про ті «епічні спільні місця», що трапляються в усіх думах, про ті мистецькі прийоми співця, що їх він

1) Ф. Колесса. Українські народні думи і їх відношення до народних пісень, віршів та голосінь. ЗНТШ т. 132.

мусів собі засвоїти, щоб могти надати мистецької форми якомусь даному змістові, якійсь події, йдеться про зображення таємниць його імпровізування.

Самі ці засоби можна поділити на зовнішньо-формальні й на композиційні елементи. До перших належать такі традиційні епічно-стилеві засоби, як «спільні епічні місця», що зустрічаються в кожній думі, і що їх можна перенести в усяку епічну пісню; це — епітети-прикметники, епітетні числівники, дієслівні ідіоматичні вислови, подвійні синонімічні й аналогічні вирази, здрібнілі слова, близькі окреслення, звертання, повторення прийменників та сполучників. Згодом, коли дума стала втрачати своє підґрунтя, на якому виросла, з шаблонного вживання цих елементів виникло їх недоречне стосування. Композиційні засоби знову ж виступають тільки в межах однієї думи; сюди належать віршовий паралелізм, негативно-позитивне порівняння, повторювання однакових абзаців (уступів) пісні та тридільність як елемент композиції.

Розглянемо за чергою ці стилістичні засоби дум. ²⁾

Епітети-прикметники це найбільша й найпоширеніша група зовнішньо-формальних засобів думи; вони становлять головний прийом при імпровізуванні. Вони можуть повторюватися в тій самій формі в усіх думах чи то в різних варіантах якоїсь думи або ж врешті як постійний придаток даної особи чи речі в різних частинах однієї думи: світ, у якому живе співець і який він нам передає в думі, не знає безбарвних предметів і людей. Епітет надає своєму іменникові конкретніших рис, увидатнює й ступенює їх. Щоб краще окреслити функцію й значення епітетів у думі, розділимо ці епітети на: тавтологічні й на такі, що означають чи то ближче окреслюють якість та позитивне цінування.

Тавтологічні епітети називають таку прикмету, яка вже

2) За змістом думи поділяються на декілька циклів: I. Думи про турецьку неволю: Плач невольників (ПН), Невольники (Н), Маруся Богуславка (МБ), Сокіл (С), Іван Богуславець (ІВ); II. Думи про море: Олексій Попович (ОП), Буря на Чорному морі (Бу), Кішка Самійло (КСа); III. Думи про степ: Втеча трьох братів із Озова (Вт), Самарські брати (СаБ), Хвідір Безрідний (ХБ), Сірчиха й Сірченки (Сі), Смерть козака при долині Кодимі (СКо), Розмова Дніпра з Дунаєм (РД), Прощання козака (ПроКо), Отаман Матяш (ОМат). IV. Думи з доби хмельниччини: Корсунська битва (КоБ), Похід на Молдавію (ПМол), Смерть Богдана Хмельницького (СХм), Хмельницький і Барабаш (ХіБ), Оренди (О), Козак Голота (КГо), Коzaцьке життя (КЖ), Ганджа Андібер (ГА); V. Моралізаторські думи, думи про рід: Вдова й три сини (Вд), Сестра і брат (СіБр), Іван Коновченко (ІК), Плач Зозулі (ПЗоз). — Хронологічно найстаріші це думи про турецьку неволю й визволення з неї; наступним етапом можна вважати думи про боротьбу козаків з турками й татарами. Молодші думи, зокрема з доби хмельниччини, — байдаріші й кінчаться переважно перемогою козака. Моралізаторські думи постали, мабуть, разом з думами про степ та море, з якими вони й стилістично тісно пов'язані. — Варіанти дум подано у прикладах малими літерами (а, б, в...). Ми користувалися виданнями дум К. Грушевської, Українські народні думи, I, Київ 1927, та Ф. Колесси, Українські народні думи, Львів 1921.

включена в іменнику, що його вони супроводжують; вони вже тільки підсилюють та увидатнюють якусь окреслену сторінку, яка співцеві видавалася важливою, напр.: байраки зелені (Вт, СаБ); гаї зелені (Вт:л); вода холодна (СаБ); дощик дробен (Н, ОП:е); могили високі (Вт:н), великі (Вт:д); поле чисте (Вт, ОП, КГо, КЖ, С:б). Інколи такі епітети-прикметники творені від того самого кореня, що й іменник, якому вони додані: вік вічний (Вт:н,т, ХБа); висока висота (С:б,в); конная конниця (Вт:з,с,т); піша пішаниця (Вт:а,с,т,у,О); старший старшиною (КСа, ОП); чужа чужсанина (Вт:г,о,СаБ). Цікаво при тому відмітити, що епітети, які додаються тваринам — і то приязним, і ворожим людині — майже всі стосуються барви: вовки сірий (Вт); голубоньки сивенькі (Вт, СаБ, Бу, ПН); зозуля сива (Вт, СаБ, Вд, ПН); орли: чорнокрильці, чорнопері, сизокрилі, сизі (Вт); соколи ясні (С, ОП, СаБ, Вт); кінь вороний (ОП:и).

Якість та цінування речей окреслюють такі епітети: вітер буйний, тихий; води холодні, довольні, великі, погожі, здорові (Вт), тихі (НП, МБ); камінь білий (Бу), тяжкий; степ чистий (Вт:б,г,і), великий (Вт:ж,о), високий (Вт:д,н), широкий (СаБ); тумани великі, сизі, сині, темні, сильні (Вт); хмарна чорна; хуртовина ліха (ОП). Часто тут трапляється епітет *козацький* як синонім слова *лицарський*; він може додаватися й до окреслень частин тіла, посідахих предметів тощо, напр., голова (Вт, СаБ+, Вд, Сі), душа, серце (Вт) ноги (Вт, СаБ, ГА, КГо), кінь (ІК, Вт, Вд, Сі, ОП), каша (ОМат), слава (СаБ:г,г), звичай (КСа, СаБ, ОМат, ІК, СХм, КГо, Вт:а). Як антипод виступає тут епітет *турецький, бусурменський*, рівнорядний із епітетом *проклятий, триклятий*. Це безперечний доказ, що думи постали в козацькому середовищі. Самому ж козакові додається постійно епітет *бідний, молодий*, — яким співець хоче розбудити в слухачів співчуття до його долі.

Із своїм іменником епітет зростається в нерозривне ціле й співець такі епітети повторює, скоро тільки йому доводиться говорити про дотичні речі чи людей. Як же ж такий епітет уже «стерся», втратив експресивність, іменникові для градаційного скріплення додаються іще й дальші, нові епітети: баша турецький-бусурменський (Н, ПН); брати мої рідненікі, старші, миленькі (Вт:и); віра проклята бусурменська (Н, ПН, МБ, КСа); гніздо драгоцінно-шкарлатное (С:а); голова козацька-молодецька (ПЗозулі); гості нелюбі-немилі (Вт); здоровля козацьке-молодецьке (Вт:и, СаБ:д); кінь вороний добрий молодецький (ОП:и; луги темні високі (СаБ); неволя тяжка турецька (Н, ПН, МБ); очі козацькі-молодецькі (ОП:г,з,і,к); руки голі християнські (КСа); сторона чужа далека (С:б); сторони дальні-далекі (СаБ); судно козацьке-молодецьке (ОП, Бу); тіло козацьке-молодецьке (Вт); сирота безщасна безрідна; чоловік бездільний та безрідний (СаБ); чужий чужсанина безрідний - бездільний - безпомошний (Бу:в,г,г); шлях-дорога широкая-довга (Вд).

Епітетні числа це дуже улюблений прийом всякої епічної народної поезії. Дума знає три такі групи чисел: 1 - 12, 24 - 84 та від 350 вгору. Найулюбленіше число *три*; воно відограє немалу роль і в композиції думи (пор. елементи тридільності). Це число зустрічається зокрема при родинних стосунках (три брати, три сестри), що дуже нагадує стосування його по українських народних піснях та казках. Число *четири* це тільки своєрідне скріплення, градація числа 3 (по три пучки тернини, по *четири* червоної таволги — КСа). Інші ще улюблені числа це *сім* та *дванадцять*; числа 13 та 14 можна уважати теж тільки градацією цифри 12. З-поміж другої групи чисел (24 - 84), яка трапляється вже куди рідше і здебільша подає, наприклад, роки неволі, ще найчастіше зустрічається число *сорок*. Чисел же ж від 350 вгору дума вживає здебільша, називаючи число людей; з цього погляду дума доволі реалістична й мало схильна до гіперболіки, яка в народному епосі росіян та південних слов'ян щодо чисел звичайно дуже яскрава.

Діеслівні ідіоматичні вислови належать теж до традиційних засобів стилю думи. Всяку пряму мову здебільшого попереджує устійнений зворот, складений з (тавтологічного, звичайно) іменника-об'єкту внутрішньої дії та з діеслова (словами промовляє, сльозами обливає). Ці вислови бувають повторювані ще й з початком наступного абзацу-уступу як обрамування наведеної попередньо прямої мови (що мовить словами, обілletься сльозами). Кінець прямої мови теж відзначується окремим завершним зворотом (тое промовляє); при тому трапляються й випадки з недоречним стосуванням цього останнього звороту: співець його вживає навіть тоді, коли попередньо власне й ніхто нічого не говорив...

Окрему групу становлять такі ідіоматичні вислови, що застосовуються при наказах чи закликах; вони складаються з діеслова та з прислівника *добре*: добре *дбати*, *вчинити*, *знати*, *мати*тися. Врешті в розпорядженні у співця є ще й такі звороти, які говорять, як було виконано дотичну дію, виражену діесловом: *промовляти* згорда, стиха; *мати* себе смутно; *квилити* жалібно; *гуляти* безпечно; *голову склонити* низенько.

Словесний паралелізм, себто подвійні синонімні й аналогічні вирази, — це числово друга — після епітетів — група зовнішньо-формальних елементів думи. Такі вирази полягають здебільша на тавтології й складаються з поставлених поруч двох синонімних або аналогічних виразів; таким подвоєнням досягається градації експресивності. За змістом їх можна розділити на: тавтологічні подвійні вирази (з однаковим етимологічним коренем) та синонімно-аналогічні. З формально-граматичного погляду йдеться тут про складення двох іменників, прикметників, діеслів чи то діеслова з іменником. Серед тавтологічних подвійних виразів: *прикметник з прикметником* (чи то прислівник з

прислівником) бідна-побідна (ІК), дальним-далеким (СаБ), дивен та предивен (ІК, КСа:в, г), рано-порано; тут сприросткований другий член пари тільки ступене прикмету, висловлену в першому члені-виразі; *дієслово* з *дієсловом* — при чому інперфективність дії першого дієслова скріплюється: а) дуративністю дії другого члена — жити-проживати (КСа:г, г, Вт:и, Вд, Сон) б) чи таки імперфективністю — грati-вигравати (КоБ), зоряти-озоряти (СКо), стелити-постеляти (Вт, в) або ж ітеративністю, яка на-дає цілості характеру довгого тривання, — тим досягається вра-ження, що кінця названої дії й не видно — іхати-поїжджати (Вт:т), квилити-проквилити (Н, ОП, СаБ, Вт), хвалити-вихваляти (КГо); *дієслово* з *іменником* (синтактично це здебільша при-судок із тавтологічним внутрішнім об'єктом дії) — вибирає на вибір (КСа:б), дивувати дивом (ОП), обідати обід (ХБ), процвіта-ти цвітом (КСа:а, в, СКо:а). Серед синонімних подвійних виразів: *два іменники* — вовки-сіроманці (Вт), за гордостю, за пишнотю (Бу:б), кайдани-зализо (Н), люлька-бурулька, на могоричі, на підпитках (Вт:г), шапка-бирка (ГА, КГо), шлях-дорога (РД); *два прикметники* — безрідний і безплеменний (Бу), горда та пишна (ІК), милі і любі (Вт), нищі-убогі (Вт); *два дієслова* — ні думає, ні гадає (ХБ, ОП, Вт, ПМол, КГо, Бу), плакати-ридати (МБ, С, КСа, ХіБ), подобати і влюбити (ІК), потурчиться-побусурени-тись (МБ, КСа). Серед аналогічних подвійних виразів: *два іменники* — безпittя-без'їжжя-бездоріжжя, безхліб'я-безвіддя-без-голов'я, безріддя-бездоровля-безсліддя (Вт), брат-товариш (Н:б, в), вода й погода (Вт:н), горе-біда (ХіБ), городом-улицею (Бу:б), пили-тумани (Вт:д), сребро-злато; *два прикметники* (чи то при-слівники) — бездолинний-безрідний (С), гірко-сильно (Вт:г), доб-рий і вірний (КСа:в, ХіБ), кревний і сердешний (СаБ), при чому трапляються такі подвійні вирази і з протилежними значення-ми: видимо і невидимо (Вт:д, і), відомо і невідомо (Вт:н), рано і пізно (ОП:і), старі і нові кайдани (КСа:в), до нових воріт до ла-маних (КЖ); *два дієслова* — допити-доїсти (ОП:е), лаяти-про-клинати (Н, ПН, Вт, МБ), лягати-спочивати (Вт:а, Сі), посікти - порубати (Вт:і, ІК, Сі).

Здрібнілі (*пестливі*) форми слів це істотна ознака не лише дум, але й народної поезії східніх слов'ян взагалі; думі вони на-дають зокрема ліричного тону, а стосуються іменників, прикмет-ників та прислівників. Їх функція емоційна; крім шабельонових увідніх, заспівних рядків пісні, яким співець залюбки додає здрібнілі слова — щоб з'єднати в слухачів співзвуччя для своєї пісні (як то: рано-пораненько, та на чорному морі на камені бі-ленькому) — та ще в римах (неділеньку: пораненьку, ріднень-ких: сивеньких), дума вживає димінтутивів зокрема при звертан-ні-промові до осіб, а це особливо тоді, коли від дотичної особи чогось очікують, її про щось просята: брати мої *миленькі*, стар-ші *рідненькі* (Вт), *братці*, *братики* (Н, ОП:а, Вт, СаБ, ІК), сестро-

ріднен'ка (СаБ), *старенька жено* (ІК). Особу, до якої звертаються, порівнюють до якоїсь популярної в народній поезії птахи, а тоді й епітет цієї птахи вживається в здріблілій формі: сестро *ріднен'ка*, як *голубонька сивенька* (ПроКо). У здріблілій формі виступає й назва улюбленої, бажаної речі: на *подвіречко* упади (Н), *доріжен'ку* покажіте (Вт:д), — в тому й епітет козацької зброй: *яснен'ка* зброя (КГо), по три *кульки* (СКо), військові *суремки* (СаБ); далі ж як вислів любови: *матуся, мати ріднен'ка, вірнен'кий товариш, до серденька* прикладає. Димінтутиву вживає співець, щоб розбудити в нас співчуття до свого героя: *головонько* козацька — коли козак у небезпеці (Вт, ПН, ОП:д, і, КСа), *пригодонька, незгодонька* (ПН:в, г), *ніжски-ручен'ки*. Прислівник трапляється теж у здріблілій формі, що пісні надає особливого ліричного забарвлення: *жалобненько* квилих (С, ОП, Бу, Вт, ПЗоз), — загуди (Н, ПН), *низен'ко* головку склони (С, ОП). У пізніших думах, що мають уже куди реалістичніший характер, здрібніння вживається для вислову наслішки чи іронії: *головку, як галку, зняти* (ХіБ, ПМол), *доріжен'ка* барзо крута (КоБ), *жидівочко* моя Ряся (О), *жіночки-голубочки* (КЖ). Врешті вживання димінтутивів співцеві врізується в пам'ять настільки, що про окремих осіб чи речі він говорить уже в здріблілій формі, навіть як вона й не на місці: дріben дощик (при бурі на морі! ОП:е), ой, братіку мій менший, як *голубонько* сивий (при одночасних поганих намірах — Вт:ж).

Титульні окреслення - формулики характеризують більче кількома заподачами героя чи особу, що виступає в ході розповіді, при чому співець додає й своє наставлення до цієї особи: баша турецький-бусурменський, недовірок християнський (Н:а, г, г), дівка-бранка Маруся, попівна-богуславка (МБ), три братіки ріднен'кі, як голубоньки сивенькі (Вт); виступають такі титульні окреслення зокрема в прямій мові у зверненнях. В дальшому цю титульну формулу-шаблон співець повторює вже скрізь там, де мова про дотичну особу. Побудовано таке окреслення паралельно за допомогою аналогічно нанизаних поруч себе заподань; подекуди таке нанизування ступеньовано: ой ви, орли сизокрилі; ви, гості нелюбі, немилі (Вт).

Як у билинах та в сербо-хорватських «лицарських піснях», пряма мова і в думах починається зверненням-викликом до дотичної особи чи речі: гей, бідні невольники (МБ:б, в); ей, земле турецька, віро проклята бусурменська (Н, КСа:в, д, Вт:е, ж, и); Кішко Самійло, гетьмане запорозький, батьку козацький (КСа:а, б). Зчаста особа, до якої спрямоване звернення, порівнюється з популярними птахами, і навпаки — птахи, яких стосується звернення, називаються братами: брати мої милі, як *голубоньки сиві* (Вт, СаБ). Інколи таке титульне окреслення-звернення стосується і в іронічному значенні: вовці-сіроманці, орли чорнокрилі, гості мої милі — вмираючи, промовляє козак у степу до вовків

та орлів, що надходять розшарпувати його тіло (спершу ж звалися: *гості нелюбі-немилі!*). При таких звертаннях співець залишки стосує повторення, яке тоді ще скріплює експресивність: *ой, городе, городе Сороко* (ПМол), *ей, дуки, — кажутъ, — ви, дуки* (ГА); *гей, корчмо, корчмо-княгине* (КЖ). Якщо таке звернення-заклик стосується загалу або ж йдеться про висловлення якоїсь поуки, то тоді саме звернення з титульним окресленням-формулкою пропускається: Приснився мені сон чуден та пречуден... (ІК). Можна теж помітити, що пізніші думи — до речі, економніші, щадніші в обходженні з словним матеріалом, — загалом пропускають і таке звернення до якоїсь окресленої особи чи гурта: *Пийте, гуляйте...* (О); Я, каже, важу на твою ясненьку зброю (КГо); можливо, що йдеться тут про тенденцію, яка завмерла разом із заником вже далішої продуктивності дум, бо в важливих діялогах таке титульне окреслення у звертаннях трапляється і в часово пізніших думах: *Панове молоді...* (у промові Б. Хмельницького: СХм).

Повторювання прийменників (і рідше сполучників) перед двома складовими членами якоїсь синтаксичної групи широко відоме й народній пісні та казці і відображує той ступінь примітивнішого, передлогічного мислення, коли речення ще не творило стрункої цілості, впорядкованої перспективно за важливістю членів, а тільки передавало на одному пляні логічно (й синтаксично) неперероблені враження й думки, як вони напливають в поле уваги. У думі співець свідомо застосовує такий синтаксично-стилістичний прийом, щоб надати пісні архаїчного, святкового забарвлення; йдеться тут про повторення прийменника: а) перед рівнорядними членами ряду в випадках, де нині вживається підрядна конструкція з двох іменників, з-поміж яких перший узaleжнений від другого — наприклад, як «родовий цілості» тощо: із правої руки, із мізинного пальця (Бу), себто — «з мізинного пальця правої руки»; б) перед прикладкою (апозицією): з-під города, з-під Азова, у город, у Азов, до річки, до Самарки (Вт). До речі, архаїзованого забарвлення мові дум надають і ті церковнослов'янізми, що тут трапляються (златоглавий, паче, среброзлато, тогда, Цариград) як і т. зв. довгі форми прикметників у випадках, коли в розмовній мові у південно-українських говірках вживаються стягнені (дорогая, дорогую, дорогое, золотій). Як і прикладка, повторенням прийменником чи сполучником може бути розділений і синонімний чи аналогічний подвійний вираз: до тернів до байраків, із тернів із байраків (Вт), і шанувати і поважати (ОП). Важливу роль відограють такі повторювані прийменники та сполучники зокрема при віршовому паралелізмі, розпочинаючи паралельні вірші думи.

Звичайно цей прийом епічного розповідного стилю, що трапляється й у билинах, уважано за споріднений із т. зв. заповнювальними, додатковими слівцями, що то їх співці інколи стосу-

ють, щоб заповнити вимагане віршовою схемою число складів; але ж у думі про це не може бути мови, бож вона не має якогось окресленого числа складів у вірші, а саму речитативну мелодію співець імпровізує досить вільно.

Ненамісне, недоречне стосування зовнішньо-формальних елементів пояснюється віковим усним передаванням дум; де геройчний епос може похвалитися довгим віком, там частіше трапляється й перекручені, незрозумілі місця, фальшиві чи невідповідні епітети тощо. Переємні завчені зовнішньо-формальні елементи втрачають свою первісну функцію й свій глузд, якщо занепаде той геройчний дух, висловом якого й була ця поезія, — якщо наступить переміна в тому суспільному середовищі, в якому ця поезія постала. Недоречне стосування зовнішньо-формальних елементів у геройчному епосі вважають другою вже фазою такого занепаду; до першої ж зараховують — поміщення мотивів, перекручування іменъ і окреслень. Коли в 19 ст. записано думи, то вони вже знаходилися в першій фазі такого занепаду: тут уже трапляються поміщення мотивів (напр., Вт й Саб тощо) та зокрема такі поперекручувані назви, як от: (земля) арабська — агарська, агарянська, орабська, рабська, грapsька, аранська, гаранська (Бу); назву річки Міус скоплено як аналогочну до «байрак» і перемінено на загальний іменник: до байраків, до міусів (Вт); за асоціацією до «квилить-проквилляє» створено відповідник хевілі прохвилляє (Бу). Недоречне стосування зовнішньо-формальних засобів у думах зустрічається ще тільки дуже зрідка, як ото: тее зачуває (хоч попередньо зовсім не було прямої мови!); бідні невольники (хоч мова про турецького башу!).

**

Тоді як зовнішньо-формальні елементи можна перенести з однієї думи до іншої, чи то таки в межах одної думи, то технічно-композиційні засоби, за допомогою яких співець мистецьки оформлює даний матеріал, уже прибраний тими зовнішньо-формальними засобами, перейнятими в своїй співацькій школі чи від традиції, трапляються тільки в рамках однієї думи (й її варіантів).

Віршовий паралелізм. Паралельно побудовані вірші думи здебільшого становлять якийсь один коротший чи довший, змістово замкнений уступ-абзац у ході розповіді: вони влегшують граматичне римування, а з синтаксичного погляду вони утворені з однаково побудованих паралельних речень; вирізнюються тут два типи, що й виявляють поміж собою розходження в побудові: а) паралельні вірші, що починаються *сполучником* або *прийменником*: *I будем* до байраків, до міусів прибігати, *I будем* ми тернове віття, верхи стинати, *I будем* тобі, найменшому брату, піший пішаниця, на познаку покидати (Вт); *A* половину місяця в хмару уступило, *A* із Низу буйний вітер повіває, *A* по

Чорному морі супротивна хвиля уставає (ОП:п); *Альбо* їх порубано, *Альбо* постреляно, *Альбо* в городу тяжку позаймано (Вт:д); *Да* у головах сідала *Да* жалібно кувала (ПЗоз); *При* бідній годині, *При* нещасливій моїй хуртовині (СаБ); *Та на* високий вал його виношайте, *Та на* тихий вітер його пускайте (С). Подібно трапляються вірші, що починаються започинальним діесловом «стати»: *Стали* козаки галеру до города Січи приганяти, *Стали* січові козаки тое зобачати, *Стали* вони із пушок гrimати (КСа); б) паралельно побудовані питання й відповіді, при чому відповідь тут це заперечення попереднього запиту: Чи його сильні дощі затопили, Чи його буйні вітри заносили? Ні сильні дощі його не затопили, Ні буйні вітри його не заносили (С:б). Такі паралельно побудовані питальні речення можуть стояти самі про себе і без цієї негативної відповіді — вона ніби пропущена: Чи у пристані-лімані, Чи у Цариграді на базарі, Чи на Чорному морю? Отакий віршовий паралелізм може бути побудований з градацією, при чому він тоді спертий на тридільноті, і його третій (або четвертий!) член-вірш завершує цю градацію: Первим цвітом процвітана — синіми кіндяками оббивана, Другим цвітом процвітана — турецькою білою габою оббивана, А третім цвітом процвітана — християнською кров'ю мальована, Четвертим цвітом процвітана — невольниками обсаджена (КСа:а).

Паралельно побудовано і негативне та позитивне порівняння, зокрема на початку думи в заспівних віршах: Ой, у неділю не дробні дощі накрапали, Не сині тумани вставали, Як із города із Азова три брати рідненкі утікали (Вт:г). Особливо залишки вживається негативно-позитивне порівняння у найдавніших думах, коли заноситься на якесь нещастя, заповідається смерть: То не чорна хмара налітала, Не буйні вітри війнули, Як душа козацька-молодецька з тілом розлучалась (Вт:д). Або: Стала чорна хмара на небі наступати, Стали свої голови у річки Самарки покладати (СаБ:а). Така його функція поширюється з часом і в моралізаторській думі про вдову й її трьох синів: негативно-позитивне порівняння вживається тут вже на початку кожного уступу-абзацу.

Повторювання однакових уступів-абзаців створюють широкий розповідний стиль; промова, наказ, доручення, прохання, заклик — згодом повторюється ще раз тими самісінькими словами і в тій же самій черговості, вже — як виконувана дія; акція поступає далі аж після такого повторення: «Кажу вам, турки-яничари, добре дбайте, Із ряду до ряду заходжайте, По три пучки тернини червоної набирайте, Бідного невольника по тричі в однім місці затинайте» (КСа, Н:а), і безпосередньо після того тими ж словами оповіджено про виконування цього наказу: То ті слуги, турки-яничари, добре дбали...

Сюди належать і згадувані вже побудовані паралельно питання-відповіді: Чи твоє дунайське гирло моїх козаків пожерло,

Чи твоя Дунай-вода моїх козаків забрала? Ні моє дунайське
гирло твоїх козаків не пожерло, Ні моя Дунай-вода твоїх коза-
ків не забрала (РД).

І віршовий паралелізм, і негативне й позитивне порівняння
і повторювання тих самих уступів-абзаців — побудовані зде-
більшого на *тридільністі*. Як уже згадано, число «три» в народ-
ній поезії вживається залюби; в думі тричленування застосо-
вано і як частковий композиційний чинник: в думі ОП човнів
розділило на три частини, і окремий натиск покладено на третю
серед них — там бо знаходиться й герой; у «Втечі» братів теж
три, і наймолодший, третій брат (що втішається симпатіями
співця) своїх старших братів наздоганяє аж *тричі*. Тридільність
виступає й при переліку — при проклинанні, при поділі здобичі,
при змальовуванні нещастя-смерти (очима не згляне, ногами не
пуйде, руками не зведе); при тому таке тричленування пов’яза-
не з градацією: І рука не воздійметься, і серце не осмілиться, і
душа до смерті гріха не викупиться (Вт:ї).

Ще Ф. Колесса вказував на ті моменти, що спільні думі з
народною піснею, похоронним голосінням та з літературою 17-
18 ст. Те, що думу в’яже з іншими родами народної поезії, це
перш усього епітети, що в думі куди багатіші й різноманітніші,
а далі — спільні порівнювані образи: люблених осіб порівнюють
до кількох популярних птах (голуб/ка/, сокіл, зозуля); в тому
й велика схожість дум з голосінням. Здрібнілі пестлизі форми
слів це теж спільна риса всієї української народної поезії, як і
окремі ідіоматичні звороти (зокрема з тавтологічним внутрішнім
об’єктом дії: раду радити, думу думати), віршовий паралелізм,
тридільність і подібна синтакса: з паратактичними чи асиндето-
новим нанизуванням речень та відсутністю логічного перспекти-
вування по синтактичних групах. Від історичних пісень різнича
думу її широкий розповідний стиль: співець думи має більше ча-
су для змальовування, повторювання, він здвоює поблідлі, зужи-
ті епітети, застосовує подвійні синонімні вирази — засіб, що діє
скріплююче, градаційно. Він описує свої постаті досить докладно
ще й за допомогою титульних окреслень-формулок. Знову ж істо-
рична пісня, з якою дума має чимало спільногого в тематиці, —
скуча на слова: вона рахується з кожним виразом, бож це в’я-
зана мова: кожна строфа творить тут замкнуту цілість, яка дає-
ться перенести й до іншої пісні (звідси таке багатство варіантів
пісень!). Тоді як у народній пісні віршовий паралелізм вживає-
ться частіше для аналогії (порівняти б кількакратне його застосо-
ування у початкових строфах пісні «Стойть явір над водою...»),
то в думі він стає технічним засобом, шаблоном — зчаста ви-
користовуваним на те, щоб розгягнути вшир досить скучий роз-
повідний матеріал-фабулу. І в тому ще одна спільність думи з
голосінням, що теж виявляє тенденцію розтягатися вшир.

